

УДК 316.323.65.

А. Г. ТАРАСЕНКО,
здобувач, старший викладач кафедри
фундаментальних економічних дисциплін,
Національна академія статистики, обліку та аудиту

Концепція соціального капіталу нації у розвитку соціально-економічних систем

Стаття присвячена проблемі формування цілісної економічної концепції соціального капіталу нації, виокремленню його джерел, видів та структурних елементів з точки зору поширювального методологічного підходу, який включає напрацювання декількох споріднених суспільних наук. Особливу увагу приділено впливу соціального капіталу нації на забезпечення соціально-економічного розвитку, на досягнення економічних результатів окремими індивідами та соціальними групами, на соціально-економічні процеси в громадянському суспільстві та соціально орієнтованій економіці.

Ключові слова: соціальний капітал, соціально-економічна система, суспільні інститути, соціальна довіра, соціально-економічний розвиток, соціокультурні цінності.

Постановка проблеми. Упродовж ХХ століття в соціально-економічній науці набувала ваги теза про те, що адекватне розкриття сутності складної економічної діяльності неможливе без осмислення впливу соціокультурних цінностей на функціонування і розвиток соціально-економічної системи суспільства. Це сприяло усвідомленню того, що в економічній сфері, як у найважливішій складовій суспільного життя, принциповим чином задіяні різноманітні норми, правила, моральні зобов'язання та інші соціальні навички людини, з яких це життя складається.

Напередодні ХХІ ст. і на зламі століть з'явився та швидко затвердився у наукових публікаціях вираз "соціальний капітал" як дещо відмінне від давно поширених категорій фізичного (матеріально-речового) капіталу і людського капіталу.

Останнім часом спостерігається тенденція до "приватизації" концепції соціального капіталу політологією та соціологією, які беззастережно обрали вузький її варіант.

Зокрема, в політології до соціального капіталу включають сукупність норм, мереж й організацій, за допомогою яких люди отримують доступ до влади та ресурсів, через які здійснюється процес формування і прийняття політичних рішень. Під загальним поняттям "соціальний капітал" згруповані такі явища, як довіра, правила співробітництва та спільна діяльність за інтересами в різних суспільних групах, які формують громадянське суспільство. Накопичення соціального капіталу пов'язується здебільшого із розвитком та щільністю горизонтальних добровільних асоціацій (спільнот), громадянських груп, неофіційних мереж місцевого рівня.

У соціології соціальний капітал розглядається як особисті зв'язки індивідів у мережах відносин особистого знайомства чи визнання, за допомогою яких індивіди досягають власної вигоди. Особливу увагу приділено сітьовому аналізу, соціальним мережам, що набувають найбільшої значимості в суспільствах з низьким ступенем довіри до формальних організацій. Соціологічні концепції часто трактують соціальний капітал як спонтанно сформований ресурс, закладений в структуру соціальних відносин і незалежний від держави чи формальних інститутів загалом. За такої ситуації здається невиправданим брак наукових робіт вчених-економістів, присвячених розробленню концепції соціального капіталу.

© А. Г. Тарасенко, 2013

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визнаними теоретиками та дослідниками категорії “соціальний капітал” є західні соціологи і політологи, зокрема П. Бурдьє [1], Р. Патнем [2], Дж. Коулман [3], Ф. Фукуяма [4] й інші, роботи яких у більшості вийшли до 90-х рр. ХХ ст. Аналізуючи численні праці інших авторів, присвячені категорії соціального капіталу, які з’явилися у подальшому, слід визнати, що замість чіткої кристалізації цієї категорії ми маємо сьогодні значну розбіжність поглядів дослідників як щодо теоретико-методологічних підходів до визначення поняття “соціальний капітал”, так і до розуміння його ролі, місця і впливу на різні аспекти та рівні соціально-економічної організації суспільства, тобто концептуального оформлення. Це спричиняє як категоріальну розмитість, так і неузгодженість у визначенні сутності соціального капіталу, його структури, форм, джерел формування та його функцій.

Метою дослідження є визначення соціально-економічної сутності поняття “соціальний капітал”, рівнів його прояву, його структурних елементів, його значення для соціально-економічного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Економічна наука має всі підстави для формування чіткої всеохоплюючої концепції, що синтезує напрацювання всіх суспільних наук у цій сфері, оскільки методологічний фундамент теорії соціального капіталу (якщо вести мову не про назву, а про сутність) був закладений ще у ХІХ столітті і пов’язується із принципово новими напрямками у розвитку економічної науки, такими як “німецька історична школа” та інституціоналізм. Ці напрями заклали “поширювальний” методологічний підхід щодо визначення вирішальних чинників соціально-економічного прогресу. Зокрема “історики” (на відміну від “класиків”) включили до своїх досліджень поряд із суто економічними також неекономічні аспекти, уперше започаткувавши одночасний розгляд в історичному контексті усього спектру соціальних, правових, природних, технологічних, ментальних та інших чинників.

Всупереч міновій концепції А. Сміта, засновник історичної школи Фрідріх Ліст доводив, що справжнє багатство й добробут нації зумовлюється не кількістю мінових вартостей, а ступенем розвитку продуктивних сил, оскільки “здатність створювати багатство нескінченно важливіша ніж саме багатство; вона не тільки забезпечує володіння набутих і його збільшення, а й винагороджує втрачене” [5, с. 124]. Провідного значення Ліст надавав рівню розвитку організаційно-економічних відносин в країні, який зумовлений усім попереднім розвитком нації.

Продовжуючи тезу Ліста про сутність національного багатства, С. Вітте зазначав: “Багатство нації залежить від маси різноманітних причин – і не тільки матеріального, а й духовного характеру. Воно залежить від національної могутності, від географічного положення, від політичних і громадянських закладів, законів, релігії, моралі та іншого” [6, с. 352].

Методологічні напрацювання й наукові здобутки “істориків” набули поширення упродовж ХХ століття у новій інституціональній і еволюційній економіці та в економічній соціології. Загалом, ці напрями поєднують започаткування значних відмінностей у порівнянні з ортодоксальною економічною теорією щодо визначення природи, мотивів та чинників економічної поведінки індивіда в сучасних соціально-економічних системах. В другій половині ХХ ст. кількісні та якісні дослідження інституціональних складових економічного зростання міцно увійшли до наукового арсеналу економістів інституціонального напрямку (“економіка розвитку”) і сприяли усвідомленню того факту, що рівень життя суспільства залежить не тільки від його соціально-економічної моделі, а й від національних традицій, що визначають економічну поведінку людей, адекватну їхнім життєвим цінностям, що обіймаються поняттям “культура”.

Ретроспективно оглядаючи численні чинники, які вчені-економісти завжди покладали в основу науково-технічного і соціально-економічного прогресу націй, можна зробити висновок, що акцент поступово переносився з матеріально-речових на морально-інституційні чинники.

Автор переконаний, що формування теорії “соціального капіталу” в економічній науці повинне не просто засвідчити важливість впливу соціальної організації

суспільства, формальних інститутів та неформальних норм і цінностей на його соціально-економічний розвиток, а ствердити той факт, що соціальна складова є його провідним чинником, рівноцінним, а в певних історичних умовах відродження націй ще й більш значимим, ніж традиційні фактори: праця, фізичний та людський капітал. Саме економічна концепція соціального капіталу здатна поєднати проблему людської взаємодії з економічною ефективністю суспільства, яка реалізується через соціальні структури, та прояснити вплив соціокультурних чинників на соціально-економічний розвиток суспільства взагалі, розкривши їх вагомий специфічний значення у розвитку конкретних країн і націй.

Соціальний капітал – поняття, що важко піддається традиційним процедурам формалізації, вимірюванню у кількісних показниках та включенню до неокласичних математичних моделей, однак, на переконання автора, воно забезпечує можливість залучати до аналізу ті соціокультурні аспекти, які можуть виявитися важливими детермінантами майбутнього соціально-економічного успіху націй.

З точки зору поширювального структурного підходу у дуже стислому вигляді під соціальним капіталом розуміють внесок соціальної організації суспільства у його суспільний прогрес. В руслі найбільш широкого, узагальненого розуміння соціального капіталу, що охоплює різні аналітичні підходи споріднених суспільних наук, до соціального капіталу нації включають морально-етичні та ціннісно-об'єднуючі чинники соціального здоров'я спільноти – соціальні інститути, відносини, цінності та норми, на яких базуються гармонійні суспільні стосунки, що позитивно позначаються на соціально-економічному прогресі суспільства.

Таким чином, до соціального капіталу нації правомірно включити ті форми суспільного багатства, які тривалий час ігнорувала традиційна економічна наука: соціальну інфраструктуру суспільства в широкому розумінні – соціально-економічний устрій та систему політичних і економічних інституцій, культурні цінності, право, систему судочинства, історичні традиції, звичаї, релігію, моральні норми та правила, всі види міжособистісних відносин, завдяки яким функціонує суспільство, культурно-ментальні особливості різних націй, що визначають характер їх розвитку [7, с. 459].

Якісна характеристика соціального капіталу конкретного суспільства полягає у здатності його громадян, неформальних груп та формальних інституцій до спонтанного чи цілеспрямованого продукування, відбору, відтворення, накопичення та передачі наступним поколінням ефективних організаційних видів, форм та методів соціально-економічної взаємодії, основаних на загально-визнаних соціальних нормах та правилах, морально-етичних цінностях, культурних звичаях і традиціях, які сприяють поширенню суспільної гармонії, узагальненої довіри, національної єдності, створюючи тим самим необхідні фундаментальні передумови для соціально-економічного розвитку у довготривалій історичній перспективі. Соціальний капітал нації є вагомим чинником суспільного прогресу, оскільки він спрямовує стихійну егоїстичну енергію індивідів, груп та організацій у цивілізоване русло, створює обстановку соціального співробітництва, яка врешті-решт фокусується в соціально-економічному прогресі.

Очевидно, що побудова цілісної концепції соціального капіталу нації повинна здійснюватись саме на основі поширювального методологічного підходу, що об'єднує розрізнені напрацювання низки суспільних наук та долає їхні ізоляційні тенденції. Об'єднання численних понять та категорій в єдину логічну, органічну, несуперечливу і цілісну конструкцію формує концепцію соціального капіталу нації, схематично представлену на рис. 1.

Традиційно серцевиною цієї складної структури численні дослідники вважають різні форми довіри, підкреслюючи вплив довіри на досягнення економічних результатів та економічного зростання [8; 9]. Загалом, присутність довіри вважається суттєвим компонентом усіх стійких суспільних відносин [10, с. 7].

Довіра може виступати і як джерело, і як результат соціально-економічної взаємодії, а також служити узагальненим показником дієвості соціальних норм та цінностей, які лежать в основі того, що Ф. фон Хайек узагальнив у формулі “розширеного порядку людського співробітництва”.

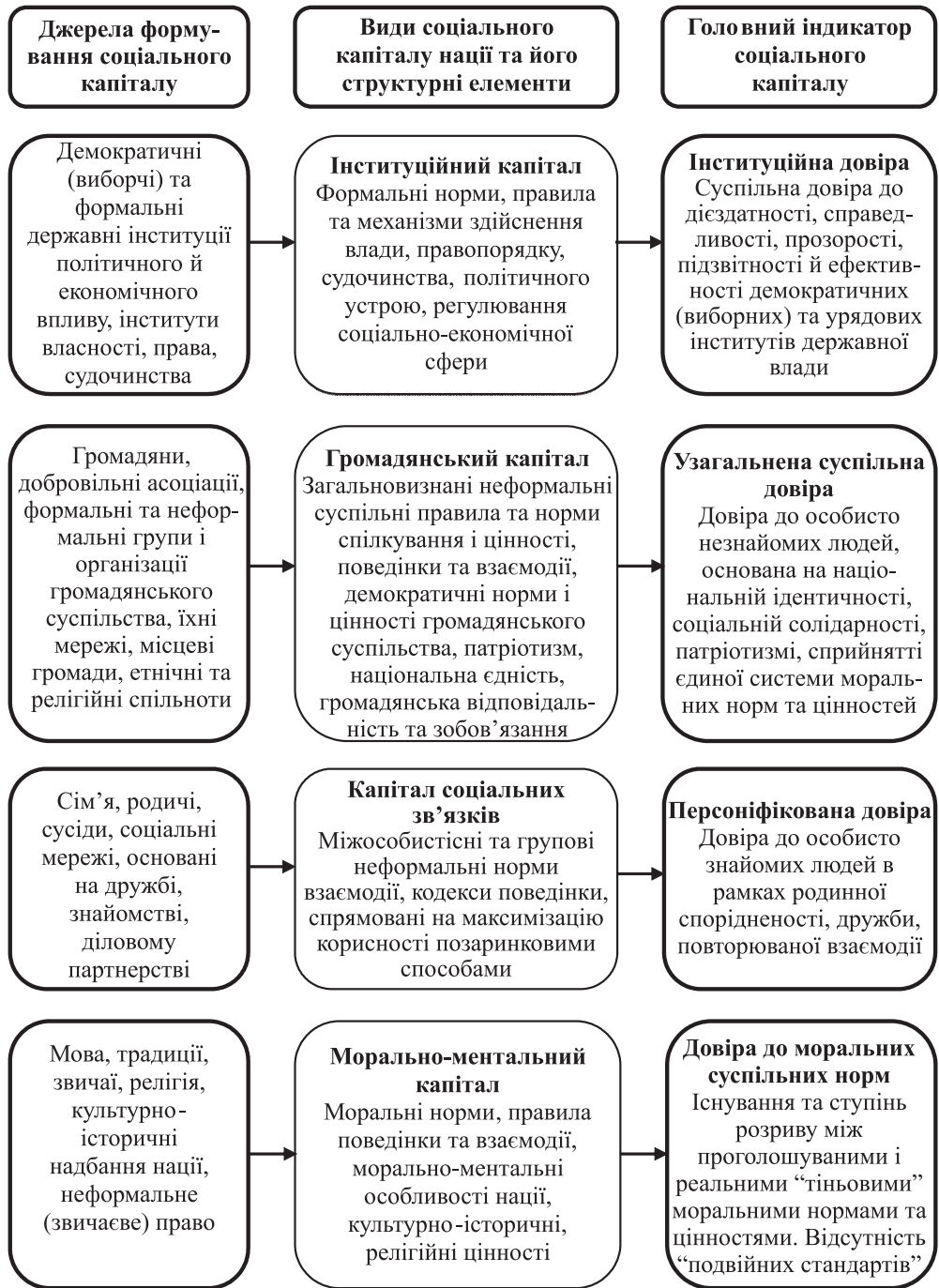

Рис. 1. Джерела, структура та індикатори соціального капіталу нації
Джерело: складено автором.

Інституційний рівень соціального капіталу формується як об'єднання індивідів у рамках соціальних інститутів для розв'язання фундаментальних питань, пов'язаних із суспільним виробництвом, а також відтворенням, регулюванням та координацією головних суспільних потреб. Він охоплює повністю деперсоніфіковані відносини до владних формальних інститутів, основані на сприйнятті і

визнанні громадянами тих соціально-економічних норм, які вони продукують. До цього рівня належать інституційні елементи формального типу – урядового та політичного, що пов'язані з діяльністю державних демократичних та урядових інститутів, які впливають на здатність людей співпрацювати для взаємної вигоди (забезпечення законного дотримання угод, верховенство закону, розвиток громадянських свобод) і формують довірче середовище в рамках всього суспільства.

Довіра, яка є основним індикатором цього виду соціального капіталу, отримала назву інституційної, вона є вищою безособовою формою довіри стосовно офіційно встановлених правил, норм, приписів.

Громадянський соціальний капітал охоплює загальновизнані цінності, норми, неформальні мережі, добровільні асоціації, що складають громадянське суспільство. Важливими елементами цього виду соціального капіталу є національна самоідентифікація, патріотизм, громадянська активність, все те, що перетворює індивіда на громадянина. Такий капітал, втілений у нормах громадської активності та співробітництва, є попередньою умовою економічного процвітання й ефективного самоврядування. Фахівці з економічного розвитку твердять, що визначальним чинником економічного відродження успішних країн стала наявність громадської свідомості та піднесення національного духу.

Об'єднує ці два види соціального капіталу те, що вони вирішують проблему соціально-економічного порядку, долаючи незлагодженість колективних дій. Соціальні норми й узагальнена довіра, так само як юридично встановлені права власності та здійснення угод, зменшують невпевненість економічних агентів і знижують трансакційні витрати, підвищуючи тим самим ефективність обміну, сприяючи спеціалізації та інвестиціям в ідеї, інтелектуальний, людський і фізичний капітал. Отже, суспільні інвестиції в інституційний та громадянський соціальний капітал мають на меті мобілізувати внутрішній потенціал будь-якої нації, щоб досягти встановлення її ефективних формальних і неформальних інститутів, які гарантують економічний розвиток, формування громадянського суспільства, елементарну безпеку та повагу до прав власності.

Капітал соціальних зв'язків охоплює неформальні безпосередні особисті відносини між людьми усередині соціальних мереж, такі як персоніфіковані зв'язки у межах сім'ї, основані на родинних нормах і цінностях, та більш слабкі зв'язки на основі знайомства, дружби, спільних інтересів, що здійснюються поза межами сім'ї. При цьому виникає безпосередня, конкретизована форма довіри, основана на досвіді співробітництва чи повторюваної взаємодії з визначеним колом ділових партнерів, друзів, або ж родичів, членів однієї сім'ї – особисто знайомих людей.

Капітал соціальних зв'язків слід розглядати як індивідуальний ресурс, який спрощує відносини окремо взятого індивіда у соціальній мережі, що існує навколо нього (соціальний капітал зовнішнього типу). Ця точка зору базується на ідеї, поширеній серед соціологів, що дії індивідів і окремих груп можуть бути значно спрощені завдяки їх членству й прямим чи непрямим зв'язкам усередині соціальних мереж. Завдяки такій системі соціальної взаємодії індивіди отримують доступ до інформаційних, матеріальних чи фінансових ресурсів своєї мережі, знижуючи свої трансакційні витрати.

Проте існування прямого зв'язку між рівнями персоніфікованої й загальної суспільної довіри та економічним зростанням може бути справедливим тільки для окремих країн і зумовлене особливостями їх культурно-історичної та соціально-економічної еволюції; такий зв'язок не можна вважати однозначним і самоочевидним без врахування специфіки національного розвитку, а відтак рівень розвитку персоніфікованої довіри не можна вважати надійним й універсальним для всіх країн показником чи індикатором обсягів накопиченого соціального капіталу нації. Більше того, високий рівень персоніфікованої довіри, основаної на кровноспоріднених чи групових зв'язках, може існувати на фоні низького рівня загальної суспільної довіри, як альтернатива недієздатності правових формальних державних інститутів, і супроводжуватися накопиченням негативного соціального капіталу та зростанням обсягів корумпованості та тінізації економіки, особливо в перехідних суспільствах.

Фундаментальним видом соціального капіталу нації є її **морально-ментальний капітал**. Він впливає на формування та характер усіх інших видів соціального капіталу нації. Структура, мета й правила поведінки в економічних системах часто формуються під впливом релігійних, філософських і прийнятих у суспільстві етичних норм та обов'язків – тобто всього того, що називається культурою. Вона впливає на поведінку ринку, характер державного управління та обов'язків. Термін “культура” можна використати для образного пояснення найхарактерніших рис соціально-економічних систем, для проникнення в глибинну сутність їхніх потенційних можливостей, механізму функціонування та здатності до розвитку.

Морально-ментальний капітал формує суспільні ідеали та моделі соціально-економічної поведінки людей у повсякденному житті. Дуже часто вони не збігаються, що свідчить про існування подвійних стандартів моралі та поведінки. Елементи морально-ментального капіталу формують систему цінностей, які визначають особисту поведінку, обмежують нескінчене прагнення до особистої вигоди та встановлюють правила прийнятної економічної поведінки, що залежить від багатьох факторів: тут і історичні традиції, і культурні характеристики, і норми моралі, і усталені моральні цінності.

Висновки. Соціальний капітал нації є багатогранним соціально-економічним явищем, що має складну структурно-функціональну організацію і тому не може бути адекватно відображений в якомусь одному визначенні. Теорія соціального капіталу нації є вкрай необхідною спробою знайти відповідь на актуальні питання сучасної соціально-економічної науки – яким чином створюються ефективні суспільні норми взаємодії, інститути та інституції, і в який спосіб вони здійснюють вплив на досягнення можливостей соціально-економічного розвитку суспільства? Відповіді на ці питання знаходяться у площині дослідження умов та засобів формування, накопичення і відтворення формальних та неформальних інститутів, культурних норм та цінностей суспільства, їхніх соціально-економічних ефектів, узагальненої соціальної довіри.

Нагромадження соціального капіталу має набагато більше значення для розвитку національного відродження, аніж нагромадження капіталу фізичного, а втрата соціального капіталу – довіри, норм соціальної поведінки, руйнація зв'язків всередині суспільства – має катастрофічні наслідки, незрівнянні з втратами матеріального і фізичного капіталу.

Було також зроблено спробу відобразити поширювальну методологічну концепцію соціального капіталу нації, його структури, джерел та елементів, як підставу для подальших досліджень. Короткий виклад концепції соціального капіталу нації може використовуватись у подальших соціально-економічних дослідженнях у напрямку пояснення багатьох соціально-економічних явищ та процесів сучасного суспільства, зокрема у постсоціалістичних країнах, до яких належить і Україна.

Список використаних джерел

1. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – № 5. – С. 60–75.
2. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнем // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 4. – С. 77–86.
3. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
4. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фукуяма Ф. – М., 2008. – 730 с.
5. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист. – М. : “Европа”, 2005. – 384 с.
6. Корелин А. П. С. Ю. Витте – финансист, политик, дипломат / А. П. Корелин, С. А. Степанов. – М. : ТЕРРА-Книжный клуб, 1998. – 464 с.
7. Гильфасон Т. Природа, энергия и экономический рост / Т. Гильфасон // Экономический журнал ВШЭ. – 2001. – № 4. – С. 459–486.

8. La Porta, R. Trust in Large Organizations / R. La Porta, F. Lopez-De-Silanes, A. Shleifer and R. W. Vishny // American Economic Review. – 1997. – P. 333–338.
9. Zak P. J. Trust and Growth / P. J. Zak and S. Knack // The Economic Journal. – 2001. – No 111. – P. 295–321.
10. Селигмен А. Проблема доверия / А. Селигмен; Перевод с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболевой. – М.: Идея-Пресс. – 2002. – 256 с.

А. Г. ТАРАСЕНКО,

*соискатель, старший преподаватель кафедры
фундаментальных экономических дисциплин,
Национальная академия статистики, учета и аудита*

Концепция социального капитала нации в развитии социально-экономических систем

Статья посвящена проблеме формирования целостной экономической концепции социального капитала нации, выделению его источников, видов и структурных элементов с точки зрения расширительного методологического подхода, включающего наработку нескольких родственных общественных наук. Особое внимание уделяется влиянию социального капитала нации на обеспечение социально-экономического развития, на достижение экономических результатов отдельными индивидами и социальными группами, на социально-экономические процессы в гражданском обществе и социально ориентированной экономике.

Ключевые слова: *социальный капитал, социально-экономическая система, общественные институты, социальное доверие, социально-экономическое развитие, социокультурные ценности.*

А. Н. ТАРАСЕНКО,

*Seeker, Senior Teacher of Department for Theoretical Economic Disciplines,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit*

The Concept of the Social Capital of the Nation in the Development of Socio-Economic Systems

The category of "social capital" is interpreted today in various and diverging ways, and by various fields, political studies or sociology in the first place. Interpretations of social capital from the perspective of political and sociological studies are given. Given a variety of interpretations of social capital, they much more often cover its meaning, socio-economic significance and implications. The purpose of the study is to elaborate the socio-economic substance of the concept of "social capital of the nation", its structure, dimensions and socio-economic significance.

The social capital of the nation rightly include forms of social wealth such as social infrastructure and the system of political and economic institutions, cultural values, legal system, historical traditions, customs, religion, moral standards and rules, types of personal relations, cultural and mental characteristics of the nation.

The social capital of the nation occurs through combining numerous concepts and categories into a single coherent concept. This article contains a schematic representation of the multifaceted structural design and analysis of different levels and elements of the social capital of the nation. The following types of social capital of the nation are distinguished: institutional, civic, social relationships, moral, mental, with analysis provided for each of them.

The conclusion is made that the social capital of the nation is the nation's multifaceted socio-economic phenomenon that has a complex structural and functional organization. Accumulation of the social capital has much more important role in revival and development of a nation than accumulation of physical capital, and loss of social capital has the disastrous consequences that cannot be compared with losses of material and physical capital.

Keywords: *social capital, social and economic system, social institutions, social trust, social and economic development, socio-cultural values.*

